

A háborús paktumtól a keleti Svájc tervezetéig. A nemzetiségi kérdés az első világháború magyar kormányzati politikájában

A magyar, szlovák, szerb, horvát és a román nemzeti történeti narratívában az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel elkezdődött dualizmus kora teljesen eltérő képet mutat. Ez jórészt azzal függ össze, hogy már a kortársak is sok tekintetben ellentétesen ítélték meg a kor nagy modernizációs teljesítményeit – az iparosítást, vasútépítést, város- és iskolafejlesztést, az egészségügyi és szociális helyzet javulását –, illetve a nemzetiségi társadalmak és a soknemzetiségű magyar állam nem magyar társadalmainak emancipációs törekvéseit. A korszak egyik ritka önkritikus szlovák elemzésében az 1905–1910 között készült művében Ján Lajčiak egyrészt megállapította, hogy a szlovákság maga is felelős saját nemzeti kultúrájának súlyos állapotáért. Ugyanakkor úgy látta, hogy a kiegyezés korának félévszázadában a magyarság politikai dominanciája olyan erős volt, hogy önmagában ez a tény lehetetlenné tette a soknemzetiségű Magyarország nem magyar népeinek egyenrangú élethez való jogát. Ráadásul az asszimilációs nyomás is veszélyeztette ezeket a közösségeket.¹ Hasonlóan kritikus képet rajzolt a korszak egyik legjobban felkészült román elemzője, a magyar országgyűlés ellenzéki román képviselőinek egyike, Vasile Goldis. Ugyanakkor – miközben élesen bírálta az egymást követő magyar dualizmuskori kormányok nemzetállami asszimilációs törekvéseit, magabiztosan sorolta fel a 2,8 milliós erdélyi és kelet-magyarországi románság egyházi autonómiák égisze alatt kiépült intézményeket. Két évvel a világháború kirobbanása előtt úgy látta, hogy a magyarországi románság nemzeti öntudata kellőképpen erős ahhoz, hogy saját autonómiáját követelve egyenrangú része lehessen a poliglott Magyarországnak.²

---

¹ „Szlovákia ma egy olyan országban él, ahol a politikai hatalmat az a nemzet tartja kezében, amely származását, nyelvét és karakterét tekintve teljesen idegen és Szlovákiával szemben ellenségesen viseltetik. ez a nemzet a maga kíméletlenségével és politikai hatalmával a szlovákságot éppúgy asszimilálni akarja, mint Magyarország többi nem magyar nemzetiségét is.” Lajčiak, Ján: *Slovensko a kultura*. Q 111, Bratislava 2007. A könyv letölthető a Sme c. folyóirat Zlatý fond című digitális adatbázisából. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/295/Lajciak_Slovensko-a-kultura/2#ixzz4McYWCCoi

² *Goldis szerint a nemzetiségek* „rövid idő alatt elég jelentős polgári osztályt és intelligenciát produkáltak.(...) s így a nem magyar nemzetiségek egyházai is majdnem minden községben népiskolákat állítottak fel. A románoknak például ma már van 7 püspökségük, köztük 2 érsek s körülbelül 3000 lelkészük, 5 papnöveldékük, 6 tanítóképezdékük, 4 főgymnáziumuk, 1 algymnáziumuk, 1 alreáliskolájuk, 1 felsőkereskedelmi iskolájuk, 9 fiúinternátusuk, 5 felső-leányiskolájuk, körülbelül 3 000 népiskolájuk legalább ugyanannyi tanítóval, irodalmi és közművelődési egyleteik, színházalakítására társaságuk, amelynek vagyona közel egy millió korona, a budapesti és kolozsvári egyetemeken nyelv- és irodalmi tanszékük, 25 nőegyletük, 113 dal- és zeneegyesületük, 33 olvasóegyletük, 49 lapjuk, 200-nál több pénzintézetük körülbelül 20 millió korona részvénytőkével, legalább 700 tisztviselővel, 17 kereskedő- és iparos egyletük, 27 temetkezési egyletük s legalább egy millió hold föld a

Amennyiben választ keresünk arra kérdésre, miként lehetséges, hogy az első világháború éveiben és az azt követő békeszerződések idején, visszamenőlegesen a kiegyezés félévszázados korszakát magyar részről szinte kizárólag a modernizációs sikerek évtizedeinek, a nyugat-európai jóléti mintákat meghonosító boldog békeidőknek, nem magyar részről viszont a nemzetiségi elnyomás korszakának tekintették. További forrása a magyar és a nem magyar kortársi és historiográfiai megítélés különbségeinek, hogy az első világháborútól remélt nemzetiségpolitikai megoldások helyett a háború évei alatt és főleg a háborút követő hónapokban megszűnt a közös állam fenntartásának és a közös, megegyezéssel béke kialakításának a lehetősége. Óhatatlanul beszűrődnek a mai szaktörténeti elemzésekbe is azok a korabeli magyar–román viták, amelyek például a két román fejedelemség egyesülésével 1855-ben létrejött Román Királyság kiépülésében fontos szerepet játszó hármas szövetség felmondásából és Romániának az antant oldalán való 1916. évi hadbalépésével függtek össze.

Bármily meglepően hangzik, a magyar és a térség nem magyar nemzet- és államépítő nacionalizmusaiban mindezek ellenére több a közös vonás, mint a különbség. A nemzetközi történetírásban a balkáni nemzetállamok létrejötte és a dualizmus kori magyar nemzetállami törekvések minden eltérése és ellentéte ellenére ugyanabba a jelenségkörbe tartoznak. Kérdés, lehet-e a történeti magyar állam népeinek az 1914-1920 közötti konfliktusait a nemzeti megközelítések elsődlegessége mellett ebben a másik, nemzetközi, transznacionális értelmezési mezőben is elemezni. A vizsály forrása természetesen Felső-Magyarország, Délvidék és Erdély, illetve a magyarok, szlovákok, rutének, románok, szerbek, szászok, svábok, zsidók, örmények és más nemzetiségek által vegyesen lakott felsorolt területek kérdése volt.

Alábbiakban a korabeli Felső-Magyarország, illetve Erdély jogállásával kapcsolatos kérdéseket vizsgáljuk röviden, majd az első világháború előtt és a világháború kirobbanását követő nemzetiségi paktumtárgyalások tartalmát, majd Románia hadba lépésének erdélyi vonatkozású előzményeit és következményeit elemezzük. Végül az 1918. októberi–novemberi végjáték alternatíváit villantjuk fel.

---

birtokukban. És körülbelül ugyanígy fejlődtek a többi nemzetiségek is. A nemzeti öntudat e népeknél is mind szélesebb rétegekben ver gyökeret s ma alig van már például román falu, ahol ne olvasnának román újságot" *Goldis, Vasile: A nemzetiségi kérdésről, Arad, 1912. 30.*

Felső-Magyarország és a szlovák nemzetépítés

Felső-Magyarország folyamatosan változó, mindig is nehezen körülhatárolható, többjelentésű fogalomnak számít. Csak 1867 után, az osztrák-magyar kegyezés félévszázada vált azzá, amit a magyar közgondolkodás sejt róla, amint azt 1897-es kötetében a Pallas Lexikon meghatározása is egyértelművé tett. Felső-Magyarország alatt általában Magyarország felső vidékét, nevezetesen a Duna bal-, illetve a Tisza jobb parti megyéit értették.³ Jellegadó táj- és társadalom-földrajzi 19. századi sajátossága hét nyelv és dialektus (a szlovák, keleti szlovák, magyar, német, rutén, gorál, jiddis a hat vallás (katolikus, görög katolikus, evangélikus, református, görög-keleti, izraelita) egybefonódó, elhatárolódó jelenléte, együttélése.⁴

A dualizmus kori etnikai folyamatok közt egyszerre voltak jelen a történeti multikulturális, a szegregációs, az erőteljes akkulturációs és asszimilációs folyamatok, kontaktusjelenségek és konfliktusok. Mindez nemzeti értelmezésekben általában etnocentrikus megközelítéseket eredményez (pl. Grünwald Béla, Körösy József a „Felvidék eltótosodásáról”, ezzel szemben a korabeli szlovák szerzők és a szlovák történetírók többsége „Szlovákia erőszakos elmagyarosításáról” beszél.⁵ A semleges megfigyelő és elemző számára a magyar nemzetállam nevében meghirdetett magyarosítás mellett általában marad tér a multikulturális értelmezésre is.⁶ A dualizmus évtizedeinek belső és külső vándormozgalmi, iparosodási, urbanizációs változásai, a második demográfiai átmenet, a relatív agrár túlnépesedés következményei erősítették fel, élezték ki a magyar felvidék és a szlovák Slovensko két különböző nemzeti térfogalma közti különbséget és ellentétet. Ezzel együtt a dolgok leegyszerűsítése lenne az összes változást csak a modernizáció etnikai lecsapódásaként kezelni, mint ahogy a többes identitások történeti előzményeit sem lehet kizárólag a kétségkívül felgyorsuló asszimilációs folyamat keretei közt értelmezni.

Ennek a 14 – Unggal együtt 15 – megyényi felső-magyarországi térnek a kiegyezéskori viszonyrendszerét alapvetően meghatározta az a tény, hogy az 1868. évi XLIV. sz. nemzetiségi törvény 20 százalékos népességarányban jelölte meg a nyelvhasználati jogok érvényességének alsó küszöb-értékét. Ez azt jelentette, hogy az 1880-1910 között 11 abszolút, illetve relatív szlovák többségű megyében, továbbá Nógrád, Gömör és Abaújtona

---

³ Pallas Nagylexikon, 1897, 7. köt.

⁴ GRÜNNWALD Béla 1878, KÖRÖSY József 1898.

⁵ LAJČIAK, Ján, STODOLA Kornél 1912, HOLEC, Roman

⁶ PUTTKAMER, VON JOACHIM 2003.

megyékben és járásaik, községeik jelentős részében a szlovák nyelv törvényes közigazgatási, bírósági, oktatási használata elvben engedélyezett volt.

Sok közös vonás, jelenség mellett érdekes különbségek jelzik az etnikai térkijelölésnek és a korabeli magyar nemzetállam térségi törekvéseinek az összetett felső-magyarországi hátterét. Közös vonásnak számít a Vág-völgyhöz kapcsolódó északnyugati, továbbá a Garam-és az Ipoly-menti középső, valamint a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozó keleti részben az egész felsővidéki teret kelet-nyugati irányban átszelő magyar-szláv nyelvhatár, vagy etnikai választósáv jelenség-együttese.

A nyugati és keleti szlovákság közül az előbbi vált a szlovák nemzetépítés szempontjából fontosabbá, kivált azért, mert a Garam-menti, egykori alsó-magyarországi megyék és városok, különösen Hont, Nógrád és Zólyom, Gömör szlovák települései mindig is szervesen együttműködtek a nyugati, északnyugati nemzeti központokkal, a katolikusok Nagyszombattal és Trencsénnel, az evangélikusok Turócszentmártonnal, Liptószentmiklóssal és Rózsaheggyel.

Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén, illetve a mai Kárpátalja Ung és Ugocsa megyei ruszin-szlovák vegyes zónáját is érintő keleti szlovákság az Árvától Sárosi húzódó szlovák-lengyel dialektust beszélő goralkéhoz hasonló, de annál jóval nagyobb létszámú és több problémát is jelentő regionális nyelvi-kulturális minőséget teremtett.

A háborús magyar kormány és az egész Monarchia úgynevezett közös kormányának erős embereként gróf Tisza István viszonylag korán felismerte a cseh-szlovák egységtörekvéseknek és a Masaryk vezette emigráció által szorgalmazott csehszlovák államalapító céljainak a kockázatait. Már 1914 őszén megpróbálta befolyásolni a Matúš Dula vezette Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) elnökségének magatartását. A határrendőrségi közeg felhasználásával igyekezett megnyerni a szlovák politikusokat a kormánnyal való egyeztető találkozóra, de ez a kísérlete éppúgy kudarcba fűlt, mint a cseh-szlovák orientációjú szlovák politikusok elszigetelésére tett próbálkozásai.

Míg a két orosz betörést követően a leggyengébb magyarországi nemzetiségi mozgalommal, a parlamenti képviselő nélküli ruténokkal az egyházi vonalon sikerült kapcsolatba lépnie, a

turócszentmártoni elszigeteltségükben élő SZNP politikusok az utolsó háborús év tavaszáig látszólag hűek maradtak a háború kirobbanásakor meghirdetett passzivitás-politikájukhoz.⁷

Az erdélyi kérdés változó tartalma

Erdélynek a Magyar Királysággal több mint 300 évvel való újraegyesülését, s Monarchián belüli új államjogi helyzetét, az 1868. december 7-én szentesített XLIII. számú egyesülési törvény szabályozta. A törvény megerősítette az 1848. évi VII. számú uniós törvény érvényességét, amely húsz évvel korábban a „Magyar Koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesültét, nemzetegységét és jogazonosságát” mondta ki. Az egyesülési törvény tehát Erdélyre vonatkozóan az igazságszolgáltatás, a telek- és sajtóügyek, a választójog, néhány egyéb terület átmeneti szabályozását leszámítva az egységes magyarországi joghatóságot terjesztette ki.

A nemzetiségi egyenjogúságról, valamint a görögkeleti felekezetről szóló 1868. évi törvények pedig részleteiben is szabályozták az erdélyi nemzetiségek és vallások jogállását. Nemzetiségi vonatkozásban az egyéni jogokat, felekezeti tekintetben a testületi autonómiákat garantálta a két törvény.

Ezzel együtt az unió újbóli törvényesítése során esély sem volt Erdély bármifajta közigazgatási, területi autonómiájának biztosítására. Ezért többen is a magyar politikai elit beolvasztási szándékát bírálták. S ez volt az oka annak is, hogy a román és a szász kérdésben ekkortól kezdve kibékíthetetlennek bizonyult belpolitikai ellentétek keletkeztek. A törvényi szabályozás fő vonalaiban az osztrák-magyar kiegyezést követően a dualizmus egész időtartamára érvényes maradt, mint ahogy a román nemzeti párt programjában is, bár a századforduló idején háttérbe szorulva, de fennmaradt Erdély autonómiájának igénye.⁸

Az osztrák-magyar dualizmus korának ötven éve annak az alapvető ellentmondásnak a jegyében telt el, amely a románságnak Erdéllyel kapcsolatos autonómiaigénye, illetve a magyar politikai integritást minden deklarált egyenjogúsági elv elébe helyező uniós magyar politika között húzódott.⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a görög-keleti román és szerb

---

⁷ Vörös Ladislav: Slováci: " najvlasteneckejší Uhri" alebo "slobodný národ"? Sociálne reprezentácie Slovákov v maďarskej tlači v rokoch 1914-1918. In: Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme. Brno, Tribun EU, 2009. 79-105; Szarka László: Közigazgatás és nemzetiségi kérdés a felső-magyarországi szlovák régióban. In: Uő.: (szerk.): A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780 – 1918, Budapest : Akadémiai Kiadó, 2011, s. 198–218.

⁸ Erről ld. Pál Judit: Unió vagy „unificáltatás. Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867-1872), Kolozsvár 2010. 223-238. <http://www.elite-research.eu/Pal.%20Judit%20-%20Unio%20vagy%20unificaltatas.pdf>

⁹ Pál, id. m.

egyházak autonómiája a Magyar Királyság keretei között jóval kedvezőbb oktatási, kulturális lehetőségeket biztosított, mint a hasonló egyházi autonómiával nem rendelkező szlovákok, rutének, svábok esetében. Ezzel együtt tény, hogy az erdélyi és kelet-magyarországi román nemzeti mozgalom számára az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzített, egységes magyar politikai nemzet doktrínájával azonosított magyar nemzet- és állameszme a többi magyarországi nemzetiséghez hasonlóan – elfogadhatatlannak bizonyult.¹⁰

Külpolitikai kérdésként Erdély ügye a keleti válság óta fontos témája volt az Osztrák-Magyar Monarchia és a Román Királyság közötti kapcsolatokban és különösen Németország, illetve Oroszország részéről folyamatos volt az érdeklődés a román és a magyar kormányok erdélyi politikája iránt. A német-osztrák-magyar kettős szövetséghez csatlakozó és a központi hatalmak szövetségének részévé vált Román Királyság hosszú időn keresztül haszonélvezője volt Berlin, Bécs és Budapest támogatásának.¹¹

Belpolitikai tekintetben viszont az erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyar–román viszonyban a kiegyezés félévszázada alatt számos konfliktus alakult ki, például a politikai választások, a valláspolitikai, a nyelvhasználat, a sajtó vagy éppen a parlamenti politizálás területén. A passzivista és aktivista irányzatok küzdelme a 20. század elején ismételt felvetette az autonómia kérdését, de a Román Nemzeti Párt 1905. januári nagyszebeni választói gyűlésén már nem tekintette az autonómia megadását elengedhetetlen feltételnek. Helyette a magyarországi román nép államalkotó egyéniségének elismerését és alkotmányos fejlődésének közjogi intézmények általi biztosítását kérte.¹²

Hosszabb idő után a Ferenc Ferdinánd körül kialakult „Műhely” felkérésére írott munkájában Aurel C. Popovici román politikus vetette fel 1906-ban az etnikai alapú föderalizálást mint az egész Monarchia, s azon belül Magyarország és Erdély államjogi rendezésének kívánatos módját.¹³ A magyar kormány pedig 1910-1914 között szintén többször nekifutott annak, hogy

---

¹⁰ Keith Hitchins: *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860–1914*. Bucharest 1999. A román kérdéstről ld. Boia, Lucia: *Romani, Broderlan of Europe*. Reaction Books, London, 2002.

¹¹ Volkmer, Gerald: *Die Siebenbürgische Frage in den diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1878–1916, Begegnungen, Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest, Band 11:351–360.* <http://www.europainstitut.hu/index.php/17-begegnungen/385-begegnungen11volkmer>. Udo Haupt: *Die Rumänienpolitik Deutschlands und Österreich-Ungarns vom Rücktritt Bismarcks bis zum Ausbruch des Ersten Balkankrieges (1890–1912)*. Würzburg 1976; Gheorghe Nicolae Cazan, Serban Radulescu-Zoner: *Rumänien und der Dreibund 1878–1914*. Bukarest 1983 (Bibliotheca Historica Romaniae. Studien, Nr. 65).

¹² Katus László: *Nemzetiségi mozgalmak*, In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. 1031. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*, IV. köt. 1903–1906. 534.

¹³ A tervzet a magyarországi nemzetiségek közül a szlovákok, rutének, szerbek, románok, erdélyi szászok számára is külön nemzeti területek kialakítását tartotta szükségesnek. Popovici C. Aurel. *Die vereinigten Staaten*

a Román Nemzeti Párt (RNP) vezetőivel, illetve román történelmi egyházak püspökeivel valamilyen új modus vivendit alakítson ki. Ennek a paktumpolitikaként emlegetett folyamatnak a lényege a román parlamenti képviselőket radikális növelése, a nyelvi, oktatási jogok és az egyházi autonómia megerősítése lett volna. A sikertelen tárgyalások oka részben a Tisza István elképzelt korlátozott engedményeken alapuló paktumpolitika szűkös, elégtelen mozgástere volt. Részben a magyar politikai elit többségének elutasító magatartása minden nemzetiségi kompromisszummal szemben. Ugyanakkor a Román Királyságban a Balkán-háború során a nemzetegyesítési, irredenta törekvések felerősödése volt.

Erdély jogállására vonatkozóan a 19. század utolsó harmadában tehát öt egymásnak ellentmondó megoldási lehetőség, elképzelés körvonalazódott. A kossuthi emigráció a dunai konföderáció önkéntes regionális államközösségében látta az optimális megoldást, amely majd 1918-ban Jászi Oszkár Dunai Egyesült Államok tervében is megjelenik. Erdély államjogi különállásának közigazgatási, területi autonómia formájában való fenntartása az 1860-as évtized fő román törekvése volt, amely az RNP programjában – változó intenzitással, de mindvégig jelen volt.

Erdély és Magyarország egyesítése ezzel szemben a kiegyezést megkötő magyarországi magyar és az 1848-as pozíciókat őrző erdélyi magyar elitek többségének akaratát tükrözte. A nemzetiségi viszonyok összetettsége miatt Erdélynek a svájci mintára elképzelt kantonizációja először az erdélyi, vajdasági román, illetve szerb értelmiségben fogalmazódott meg az 1860-1870-es években. A Monarchia, s azon belül Magyarország és Erdély föderalizálása a svájci megoldás kelet-közép-európai változata lehetett volna, amely a Ferenc Ferdinánd által kívánatosnak tartott egységes Monarchia, azaz egyfajta *Gesamtstaat* keretei közt a nemzeti területek különválasztásával próbálta volna elejét venni a belső etnikai, nemzetiségi feszültségeknek, rivalizálásoknak.

Ezért is érdemes mélyebben és behatóbban tanulmányoznunk az 1914-1918 közötti világháborús periódust, mert ekkor részben minden felsorolt opció megjelenik, részben viszont a hatodik, győztes változat, a többségi nemzetek köré szervezett nemzetállami megoldás kapott majd nagyhatalmi támogatást és legitimitációt a Práizs környéki békeszerződésekben.

Az Erdély- kérdés bel- és külpolitikai felértékelődése

Milyen változásokat hozott a világháború az Erdély-kérdés magyar, erdélyi román és romániai kezelésében. A Monarchia a területi status quo, azon belül Magyarország a Monarchia dualista berendezkedésének a fenntartásában, a Birodalom és a Magyar Királyság etnikai összetételének megőrzésében, új szláv vagy más nemzetiségek növekedésének a megakadályozásban volt érdekelt, s Tisza ezért ellenezte a Szerbia, majd a Romániával kapcsolatos annexiós terveket. A második Balkán-háború román és szerb sikerei jelezték, hogy a két szomszéd állam nemzeti integrációs, területbővítési törekvései, tervei új szakaszba érkeztek. Aligha véletlen, hogy 1913-ban a magyar miniszterelnök Szerbiával szemben elvben támogatta volna a preventív katonai akció beindítását. Miniszterelnökké történt kinevezését követően, 1913 októberében gróf Tisza István folytatta az 1910-ben Ion Mihu „aktivista” politikussal és a görögkeleti püspökökkel elkezdett román tárgyalásait. Az 50 parlamenti mandátumért, oktatási, kulturális engedményekért azt várta volna el, hogy ezt a paktumot a nemzetiségi kérdés tartós vagy végleges megoldásaként ismerjék el a román vezetők. Ezt azonban ők ekkor és az 1914. szeptemberi újabb ajánlatot is elutasították, illetve érdemben nem válaszoltak rá.¹⁴

Ugyanekkor Románia háborúba való bevonása vagy legalább semlegességének megtartása érdekében is felmerült az erdélyi változtatások szükségessége. Czernin bukaresti osztrák-magyar követ szeptember 7-i táviratában Marghiloman román konzervatív politikus a bukaresti német követet arról tájékoztatta, hogy az oroszok által felajánlott szövetség ellensúlyozására feltétlenül szükségesnek látják a németbarát román körök a magyar kormány nagyszabású erdélyi engedményeinek meghirdetését: Erdély külön politikai státútumának, értelemszerűen autonóm jogállásának elismerése mellett a bukovinai Suceava környéki határkiigazítást alkalmasnak tartotta volna arra, hogy Románia ne lépjen szövetségre az antanttal, hanem ellenkezőleg szövetségesei oldalán avatkozzon be a háborúba.”¹⁵ Tisza István másnap erre a hírre reagálva azt írta a Monarchia bukaresti követének, hogy a románokat a legnagyobb

---

¹⁴ Szász Zoltán: Erdély története 1830-tól najainkig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 1678-1689.

¹⁵ „Wenn wir Siebenbürgen ein „Statut politique» garantieren würden und an der Bukowina eine Grenzrektifikation vornehmen würden, dahingehend, dass der Ort Suczawa mit Umgebung, wo die Gebeine Stephans des Grossen liegen sollen, an Bumänien abgetreten wird, so würden die Rumänen nicht nur nicht Bussland unterstützen, sondern aktiv für uns eingreifen. Marghiloman scheint ein Junktim zwischen dem Losschlagen Rumäniens gegen Bussland und diesen zwei Konzessionen zu wünschen und zu glauben.” Czernin levele Berchtoldnak. Tisza levele Czerninnek. Tisza István Összes Munkái II. köt. Budapest 1924. 126-127.

engedmény nem győzi meg, ha azt látják, hogy az antant győzelemre áll, hozzájuk fognak csatlakozni.¹⁶

Ezzel együtt a német kormány és hadvezetés komolyan vette az Erdélyre vonatkozó román kívánságot és 1915-1916-ban többször is megfogalmazta követelését a magyar kormány felé, amennyiben az újabb frontvonal kialakulásának megakadályozása érdekében Budapest kínálja fel Erdély autonóm státusát.¹⁷ Tisza ezeket a kísérleteket sorra sikeresen paralizálta, miközben érvelésében változatlanul a román kormány megbízhatatlansága, a háborús veszélyhelyzetek fegyveres megoldásának elsőbbsége és az általa is felismert nemzetiségpolitikai módosításoknak a háború utáni időkre való elhalasztása jelentették a fő argumentumokat.¹⁸

A magyar miniszterelnök Erdély kérdésében tanúsított elzárkózó magatartása mögött mindazonáltal az az alapvető magyar dilemma állt, amely a soknemzetiségű magyar államban lehetővé vált – viszonylag sikeres asszimilációs politikára támaszkodó – magyar nemzetállami gondolatot csakis a dualista rendszer keretei közt látta megvalósíthatónak. A magyarországi gazdasági, társadalmi modernizáció eredményei milliós nagyságrendű spontán asszimilációs folyamatokat indítottak el a magyarországi zsidóság, németiség, s részben a magyarországi szlovákok körében is. Ezek azonban állandóan összekeveredtek a magyar közigazgatás, oktatás magyarosító törekvéseivel, ami az egész folyamatot erőszakos asszimiláció színében tüntette fel.

A Román Királyság a semlegesség felmondását megelőző bel- és külpolitikai egyeztetései során nem kisebb dilemmákkal szembesült. Amint azt Lucian Boia magyarul Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése című munkájában is leírta a németbarát romániai tényezők, illetve az antant-orientáció és a hadba lépés hívei többé-kevésbé egyformán tudatosították azokat a kockázatokat, amelyek az 1916-ban még erőteljes Németországgal szemben a román nemzet- és államépítésre nem csekélyt veszélyt jelentő Oroszország oldalán, jórészt felkészületlenül csak a nemzeti célok érdekében elkezdett háborúból adódtak.

A magyar és a román miniszterelnök, Tisza István és Ionel Bratianu döntései tehát jórészt egyformán Németország háborús sikereitől függtek. De míg a magyar miniszterelnök akkor

---

¹⁶ Auch die weitgehendsten Koncessionen würden auf die Haltung Rumäniens gar keinen Einfluss haben. Dieselbe hängt ausschliesslich davon ab, wie sie die Chancen des grossen Krieges beurteilen. Uo.

¹⁷ Rész Imre: Tisza István berlini útja 1914-ben, Levéltári Közlemények, 2016. 2. oldalszám???

¹⁸ Uo. oldalszám???

sem tudta magát rászáni a Berlinhez való kötődés feloldására, amikor IV. Károly király már a különbéke-megoldásokat kereste volna az antant hatalmáknál, Bratianunak sikerült meggyőznie a román királyt, hogy vállalja az antanttal való szövetség kockázatait.

A magyar nemzetiségi politika államnemzeti sajátosságai, túlkapásai egész Európában, de Bécsben és a Monarchia minden más nemzeténél is negatív visszhangra találtak. Tisza miközben az 1914. júliusi válság első két hetében ellenezte az azonnali háborús megoldást, fokozatosan a háború szimbolikus alakjává vált. Ennek egyik oka kétségkívül végsőkéig következetes politikai magatartásában keresendő. Másik oka viszont a történeti magyar államiságnak a Habsburg-keretek közötti birodalmi státuszának megőrzéséért a végsőkéig való kitartás híve volt, s ennek részeként nemcsak a Erdély, hanem minden más kérdésében is az ellenségnek teendő engedmények ellenzője, a különbéke-tervek elutasítója, a nemzetiségi kérdésben pedig a magyar nemzetállam elkötelezett híve maradt.¹⁹

A magyar nemzetiségi politika a háborús években

A magyar kormányzati nemzetiségi politikában Tisza miniszterelnöksége idején az erdélyi kérdésben három fontos mozzanatot érdemes kiemelni. Fontosak maradtak az egyházi vezetőkkel fenntartott folyamatos kapcsolatok, amelyek részben alkalmasak voltak a háborús helyzetben is a túlkapások mérséklésére. Emellett ugyanakkor a háborús intézkedések részeként, különösen 1916 nyarától kezdődően a felső-magyarországi szlovák, a délvidéki szerb, illetve az erdélyi román vezetőkkel, intézményekkel szembeni jogkorlátozások, internálások, felszámolások jelezték, hogy a helyzet militarizálódása a magyar és nemzetiségi mozgalmak nemzet- és államépítő nacionalizmusait egyaránt radikalizálta. Ennek megfelelően egymás után jelentkeztek a szélsőséges megnyilvánulások. Ekkor kerültek előtérbe például azok a régi-új elképzelések, amelyek Felső-Magyarországon már megvalósultak, de Erdélyben a román görög keleti egyház autonómiája miatt nem történtek meg. Apponyi Albert a Wekerle-kormány minisztereként, nagyfokú rövidlátással 1917 végén, 1918 elején a román tanítóképzők államosításával szeretne volna biztosítani az új román elit államhűségét, lojalitását.²⁰

---

¹⁹ A Monarchia belső átalakításának történeti, etnikai érvelése eleve kilátástalan vitákat eredményezett. A Monarchia nemzetiségi alapon való átalakításának legkeményebb ellenzője a magyar politikai elit volt. A cseh-szlovák vagy a délszláv egységtörekvések éppoly éles magyar elutasításba ütköztek, mint a csehországi németek osztrák tartományokkal való egyesülését a csehek utasították el egyértelműen. Österreich-Ungarns letzter Krieg, Bd. 5. Wien 1923. 15. <http://honsi.org/literature/svejk/dokumenty/oulk/band5.html>

Románia hadba lépése és erdélyi támadása hosszú hónapok óta foglalkoztatta az osztrák-magyar külügyminisztériumot és a magyar kormányt. Tisza 1916 augusztus elején a bukaresti követségtől, de Romániában járt bizalmas ismerősétől is utólag is megbízhatónak mondható információkat kapott arról, hogy a Monarchia hadseregének oroszokkal szembeni meghátrálása óhatatlanul ki fogja váltani Románia erdélyi bevonulását. Annál is inkább, mert Bukarestben mindenki meg van győződve, hogy az osztrák-magyar hadsereg legfeljebb a Maros vonalánál tud érdemi ellenállást kifejteni, a Kárpátok vonalán valójában nem épült ki semmilyen érdemi védvonal.²¹ Tisza még 1916. augusztus 14-én is derűlátónak tűnt, és szerinte Bratianu kormánya nem akarta kockáztatni a Monarchia és Bulgária közös ellentámadását.²²

Autonómiák vagy föderalizált (kantonizált) Magyarország?

Az Erdéllyel kapcsolatos tervek, jövőképek 1916 után magyar részről alapvetően a végzetesen kiéleződött nemzetiségi ellentétek enyhítésére törekedtek. Jászi Oszkár a 1918 elején készült munkájában kevés esélyt látott a felső-magyarországi magyar–szlovák–rutén, illetve az erdélyi román–magyar–szász szembenállás feloldására.²³ Szerinte a háború nagyon sokat rontott a korábbi állapotokon: „Hisz a háború a dolog természete szerint a népek ellentéteit nem simította el, hanem még jobban kiélezte. A csehek nemzeti öntudata és elégedetlensége forrpontra jutott; a lengyelek annyi ígéretet kaptak államiságuk kiépítésére mindkét hadviselő fél részéről, hogy joggal kiáltják oda a hatalmaknak: *most, vagy soha!*; a délszlávok e háború tragikus tapasztalatai után hét-nyolc részre való tagoltságukat felbőszítő jogtalanságnak fogják érezni s nem fogják soha többé elfeledni a népek önrendelkezési jogáról szóló szavakat és ígéreteket...”

Erdélyre vonatkozóan Jászi úgy látta, hogy az 1916. évi háború nyomán támadt szenvedélyek, gyűlölethullámok, a katonai akció elindult székely menekültáradat, illetve a német és a közös

---

²¹ A Tiszához eljutott helyszíni információk szerint: „...a király legszívesebben neutrális maradna, míg Bratianu (a román miniszterelnök) örömmel látna egy olyan helyzetet, amely lényeges kockázat nélkül való eredményes beavatkozását lehetővé tenné. Tisza István Összes Munkái, 5. köt. 276. http://mtdportal.extra.hu/books/tisza_istvan_osszes_5.pdf

²² Uo.

²³ Jászi rendkívül borúlátóan ítélte meg a háború végi nemzetiségpolitikai helyzetet: „...általában Magyarország nemzetiségi problémái még jobban megmérgeződtek a háború alatt: *recrudescunt vulnera*: a lövészárokból hazatérő százazatok a régi antidemokratikus uralmat elviselni nem fogják s annyi véráldozat után követelni fogják, hogy mint egyenrangú polgárok vehessenek részt az állami és társadalmi lét minden terén. (...) a status quo struccpolitikusi kétségbeesve fogják látni, hogy a dualizmus düledező keretei immár képtelenek annak az új népléleknek az összetartására, melynek végső szintézisét épp ez a háború adta meg. Jászi Oszkár: A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok, Budapest 1918. <http://mek.oszk.hu/02200/02222/02222.htm#6>

hadsereg ellentámadását, határozott fellépését követő románellenes megtorló intézkedések hosszabb távon is lehetetlenné tették a magyar–román párbeszédet és közeledést.²⁴

Mindazonáltal a román betörés után kialakult általános és helyenként kaotikus viszonyokat eredményezett székelyföldi menekülésen rövid időn belül jórészt Tisza és a kormány erélyének köszönhetően sikerült úrrá lenni. A román katonai erő viszonylag gyors és határozott kiszorítása Erdélyből elvben akár fordulatot is idézhetett volna elő a magyar kormány Erdély-politikájában. A fordulat 1917 elején részben be is következett, de nem abban az irányban, amely Erdély nemzetiségi belviszonyainak a stabilizálását tűzte volna ki célul, hanem a Romániával szembeni kemény fellépés, a stratégiai jellegű határkorrekciók követelése irányában.

Amint azt a már idézett Jászi-mű is hangsúlyozta 1918-ban, a felső-magyarországi szlovák, rután, illetve az erdélyi román, szász kérdést valójában csak demokratikus viszonyok közt lehetett volna a megoldás reményével megvitatni. Más kérdés, hogy maga Jászi ekkor még csak a román kérdésre vonatkozóan látta alkalmazhatónak a területi autonómia eszközét: „A területi autonómia kérdését komoly történeti és gazdasági alapon csak Erdélyre nézve lehetne felvetni s tényleg nemcsak román részről, de magyar körökből is gyakran hangsúlyoztatott, hogy a merev budapesti centralizáció árt Erdély speciális érdekeinek, melyeket a sablonizáló bürokrácia sem nem ismert, sem nem méltányolt. Nos, egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a demokratizált Magyarországon belül újra komoly formában feltámad Erdély autonómiájának problémája (természetesen nem faji, de országos alapon) s ellene egy fejlettebb demokratikus közvélemény szempontjából épp oly kevésbé lehetne kifogást tenni, mint angol liberális szempontból Wales, Skócia vagy Irland önkormányzata ellen.”²⁵

A wilsonizmus és a megegyezési béke kérdése 1918 őszén

A balkáni bolgár és török front összeomlását követően a Monarchiában egymás után alakultak meg a nemzeti tanácsok és október végén a cseh, szlovák, horvát, szerb, lengyel tanácsok sorra mondták ki nemzeti államaik létrejöttét. Magyarországon az 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormány nemzetiségi politikája számára Erdély, illetve a román kérdés

---

²⁴ „Románia és a betörés folytán megkínzott erdélyi magyarság közötti gyűlölet oly fokra hágott, hogy nemcsak tűrhető szomszédság nem képzelhető el közöttük a régi alapon, de a magyar–román–szász ellentét Erdélyben minden produktív munkát lehetetlenné fog tenni a jövőben.” Uo. (oldalszám??)

²⁵ Uo.

jelentette a legnagyobb kihívást. November 9-én sor került, amikor a november 3-i ígéretes magyar–román–szász együttműködési megállapodás után, az amerikai kormány elismerte Románia erdélyi területi követeléseinek jogosultságát megerősítő amerikai támogató kormánynyilatkozat ismeretében a Román Nemzeti Tanács (RNT) ultimatív követeléssel fordult a magyar kormányhoz. Ebben az RNT az események felgyorsulására, a népek önrendelkezési jogára és a rendbontások, vagyon elleni támadások terjedésére hivatkozva bejelentette: „...már most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat. E vidékekhez tartoznak a következő megyék: Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szatmár, Máramaros, Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Alsófehér, Kisküküllő, Nagyküküllő, Hunyad, Szeben, Brassó, Fogaras, Háromszék, Udvarhely és Csik megyék, valamint Békés, Csanád és Ugocsa megyék román területei.”²⁶

A magyar kormány az 1918. november 12-i ülésén felkérte Jászi Oszkért, a „Nemzetiségi Minisztérium” vezetőjét, hogy kormánydelegáció élén utazzon az RNT székhelyére, Aradra. Próbáljon megállapodni az erdélyi és kelet-magyarországi helyzet – békekonferencia döntéséig terjedő – hangsúlyozottan átmeneti rendezéséről, egyfajta erdélyi nemzetiségi provizóriumról.²⁷ Jászi aradi tárgyalásokon tett első javaslata ennek megfelelően alapvetően a békekonferencia döntéséig terjedő átmeneti állapotok kialakítását létesítését szorgalmazta. Mégpedig a wilsoni elv, a népek önrendelkezési jogának a figyelembe vételével. „... mi ezt a jogot teljes mértékben elismerjük, azt az önök részére a Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány felajánlja, ugyanakkor azonban hangsúlyozzuk, hogy a román nemzet számára biztosított önrendelkezési jogot a legteljesebb mértékben és a legteljesebb határozottsággal vindikáljuk az ezeken a területeken élő minden egyes nép, tehát a magyarok, németek, szászok stb. számára is.”²⁸

Jászi ugyanakkor a lehető leghatározottabban visszautasította az RNT nem román többségű területekre benyújtott igényét, mint olyat, amely nem felel meg a wilsoni elveknek. „... a

---

²⁶ A Román Nemzeti Tanács memoranduma a kormányhatalom átadásáról 26 vármegye területén 1918. nov. 9. Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára. A Magyarországon Élő Nemzetek Önrendelkezési Jogának Előkészítésével Megbízott Miniszter iratai, K-40-1918-3-IX-240.

²⁷ Az aradi tárgyalásokról ld. Jászi Oszkár: Visszaemlékezésem a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Különnyomat a Napkelet 1921. évi december 1-jei számából, Cluj–Kolozsvár 1921; K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc”, id. m. 73–77. Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. Magvető Kiadó, Budapest 1987. 92–114. Haslinger, Peter: Arad November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918. Wien 1993. 122–135. Az aradi tárgyalások magyar tervezeteit közli Szarka László: Iratok a az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio 1994. 3. 140–166.

²⁸ Jászi Oszkár beszéde az aradi magyar-román tárgyalások első napján. Világ, 1918. november 14. 2-3.

szóban forgó területen a statisztikai kimutatások szerint (...) ezen a területen 6,841.000 ember él, akik közül körülbelül 2,939.000 a román és mintegy 3,900.000 a nem román, szóval magyar, német, szász és egyéb anyanyelvű. A népek önrendelkezési jogának ilyen megvalósítását, tehát mi a wilsoni elvek megsértésének tartanók ..”²⁹ Az RNT által követelt önrendelkezési jogot a Károlyi-kormány minisztere csakis a többségi román területekre nézve tekintette elismerhetőnek. A többségi elv alapján ugyanezt a jogot az ország többi nemzetiségétől, természetesen a magyartól sem tartotta megtagadhatónak.³⁰

Jászi első megoldási tervezete a svájci állammodell alapján a helyi ügyek nemzetiségi irányítás alá adását, az összállami kérdésekben viszont a közös érdekű ügyeket közös elvek és a központi kormánnyal való együttműködésben való kezelését tekintette kiindulópontnak. A tervet – a kölcsönös megegyezést feltételezve – Jászi a wilsoni elveknek az erdélyi és kelet-magyarországi adottságok közötti egyedül lehetséges gyakorlati megvalósításaként minősítette. Jelezte, hogy elutasítása, valójában a wilsonizmus elutasítását jelenti. A tárgyalások másnapján az első napi román ellenvetések célját felismerve, a magyarországi és erdélyi románság által lakott megyék területének a magyar államkeretektől való kiválását – mint a wilsoni önrendelkezési elvnek ellentmondó törekvést – elutasítva, az erdélyi kantonterv helyett egy másik, messzebbmenő elképzelést tett le az asztalra. Jászi és a román delegációt vezető Iuliu Maniu, a későbbi romániai miniszterelnök azonban egymástól eltérően magyarázták a népek önrendelkezési jogát. Jászi szerint ez az önrendelkezési jog egy „magyar Svájcot” jelentene, Maniu felfogása szerint pedig szűk „román nemzeti államot”. Iuliu Maniu a román nemzet korlátlan önrendelkezési jogára hivatkozva a tervezet felolvasása után azonnal bejelentette, hogy „a román nemzetnek jogába fog állani az is hogy a teljes elszakadást kimondja”.

Hasonlóképpen eredménytelenül zárultak a budapesti Astória Szállóban 1918. november 27. és december 2-a között lefolytatott magyar–szlovák tárgyalások, ahol a Hodža vezette (cseh)szlovák és a Jászi által irányított magyar delegáció csak abban tudott megegyezni, hogy a békekonferencia döntése előtt egy átmeneti demarkációs vonallal megpróbálták megakadályozni a fegyveres konfliktusok kiterjedését.³¹

---

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Szarka László. A szlovák-magyar szakítás 1918 őszén: Elhatárolódás és önrendelkezés. In: *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2008, 13–46.

Végül 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román egyesülési nagygyűlésen erről született döntés. Jászinak a békekonferencia döntését befolyásolni próbáló provizórium-politikája mind a szlovákoknál, mind a románoknál csődöt mondott. Ennek számtalan oka között a győztes nagyhatalmak és azok szomszéd országi szövetségeseinek egybehangolt elutasítását, fegyveres fellépéssel való fenyegetéseiket, a magyar tárgyalási javaslatokat magyar részről is támadó hangokat és természetesen az ország majdnem teljes külpolitikai és katonai elszigeteltségét kell megemlítenünk.

Összegezve három mozzanatot érdemes külön is kiemelni. A magyar, román, szerb nemzet- és államépítés a világháború éveiben egyaránt a nemzetállam jegyében történt, jórészt függetlenül attól, hogy az aktuális és az igényelt államterületnek milyen volt a nemzetiségi összetétele. A csehszlovák egységtörekvések végső célja szintén egy összetett, a csehek, szlovákok és rutének közös nemzetállamának létrehozása volt. Románia 1916. évi hadba lépését, majd a bukaresti békeszerződést követően a két ország közötti viszony annyira megromlott, hogy a háború kimenetelétől függetlenül megszűnt a megegyezéssel béke esélye. Erdély kérdése ebben a kontextusban többé nem kínált lehetőséget sem a közös megoldásra, sem a nemzetiségileg kiegyensúlyozott határkijelölésre, még kevésbé a svájci modell alkalmazására. Hasonlóképpen a Masaryk, Beneš és Štefánik vezette csehszlovák emigráció és a velük 1918-ban már folyamatos kapcsolatokat tartó prágai cseh-szlovák, illetve a bécsi, rózsahegy, budapesti szlovák politikusok eleve elutasították a megegyezéssel béke érdekében tett osztrák és magyar erőfeszítéseket.